

Підрозділ І. Нагляд за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство

§ 1. Предмет і завдання прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство

§ 2. Повноваження прокурора з нагляду за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства

§ 3. Нагляд за додержанням законів при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про злочини

§ 4. Нагляд прокурора за додержанням законів при порушенні кримінальної справи

§ 5. Нагляд за додержанням законів при притягненні особи як обвинуваченого

§ 6. Нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу — взяття під варту

§ 7. Нагляд за законністю продовження строків досудового слідства і тримання під вартою

§ 8. Нагляд за законністю зупинення досудового слідства

§ 9. Нагляд за законністю дій і рішень при закінченні провадження по кримінальній справі

§ 1. Предмет і завдання прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство

Прокурорський нагляд за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства є одним із галузевих напрямків наглядової діяльності прокуратури. Разом з тим, здійснення такого нагляду складає основний зміст діяльності прокурора у досудових стадіях кримінального процесу, де прокурор зобов'язаний забезпечити постійний нагляд за додержанням законів всіма органами дізнання і досудового слідства, незалежно від їх відомчого підпорядкування. Додержання законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство, складають предмет прокурорського нагляду (ч. 1 ст. 29 Закону "Про прокуратуру"). Йдеться, перш за все, про додержання прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві; встановленого порядку вирішення заяв і повідомлень про злочини, проведення дізнання та досудового слідства, а також законність рішень, що приймаються цими органами.

Зважаючи, що предметом прокурорського нагляду є законність усієї діяльності органів дізнання та досудового слідства, можна виділити ключові моменти досудових стадій кримінального процесу, де предметом прокурорського нагляду є законність дій та процесуальних рішень слідчого та органу дізнання. До них можна віднести:

- 1) законність вирішення заяв та повідомлень про злочини, постанов про порушення та відмову у порушенні кримінальних справ;
- 2) законність притягнення особи як обвинуваченого;
- 3) законність затримання підозрюваного і застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- 4) забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, у тому числі потерпілого від злочину;
- 5) виконання вимог закону про всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин злочину;
- 6) законність прийняття рішення про закінчення досудового слідства.

У наказі Генерального прокурора України № 4/1 гн від 20.04.2004 р. "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство" особлива увага приділяється створенню єдиної системи організації прокурорського нагляду за додержанням законів усіма органами, які проводять дізнання та досудове слідство, незалежно від їх відомчої приналежності. З цією метою в наказі закріплено, що нагляд за додержанням законів при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про злочини, проведенні дізнання та досудового слідства здійснюється:

- в органах прокуратури — прокурорами районного і міського рівня, підрозділами з нагляду за розслідуванням кримінальних справ слідчими органів прокуратури прокуратур вищого рівня;
- у військових прокуратурах — прокурорами гарнізонів, відділами нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство військових прокуратур регіонів, Військово-Морських Сил України і Головним управлінням військових прокуратур;
- у транспортних прокуратурах — транспортними прокурорами, підрозділами (старшими помічниками) з нагляду за додержанням і застосуванням законів на транспорті прокуратур вищого рівня;
- в органах внутрішніх справ і Міністерства надзвичайних ситуацій та з питань ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи — прокурорами районного та міського рівня, підрозділами з нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства прокуратур вищого рівня;
- в органах транспортної міліції управлінь МВС України на залізницях, відділах внутрішніх справ на водному і повітряному транспорті УМВС України — транспортними прокурорами, підрозділами з нагляду за додержанням і застосуванням законів на транспорті прокуратур вищого рівня;
- в органах спеціальної міліції МВС України — старшими помічниками з питань нагляду за додержанням законів на підприємствах оборонної промисловості та других відділів прокуратур обласного рівня і Генеральної прокуратури України;
- в органах податкової міліції — прокурорами районного і міського рівня за місцем розташування органів податкової міліції, підрозділами з нагляду за додержанням законів органами податкової міліції про провадження оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства прокуратур вищого рівня;
- в органах Служби безпеки України, державних митній і прикордонній службах України — прокурорами районного і міського рівня за місцем розташування митниць, підрозділів

прикордонної служби, незалежно від місця знаходження їх структурних одиниць (митних постів, застав, пунктів пропуску тощо), низових органів СБУ; підрозділами (старшими помічниками) з нагляду за додержанням законів органами служби безпеки України, Державної митної служби та Державної прикордонної служби України при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства прокуратур вищого рівня;

- в установах державного департаменту України з питань виконання покарань — спецпрокурорами районного рівня, підрозділами (старшими помічниками) нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, прокуратур вищого рівня;

- в органах військової контррозвідки Служби безпеки України — відділами нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, військових прокуратур регіонів, Військово-Морських Сил України і Головного управління військових прокуратур.

Нагляд за додержанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про злочини, проведенні дізнання; при провадженні слідчими підрозділами всіх відомств (крім військових прокуратур) досудового слідства у кримінальних справах про злочини, вчинені організованими групами і злочинними організаціями, з моменту порушення справи або пред'явлення обвинувачення у вчиненні таких злочинів — покладається на підрозділи з нагляду за додержанням законів спецпідрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю.

Завдання прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання і досудове слідство, у загальних рисах сформульовані у ч. 2 ст. 29 Закону “Про прокуратуру”. Так, нагляд має своїм завданням сприяти: 1) розкриттю злочинів, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних посягань; 2) виконанню закону про невідворотність відповідальності за вчинений злочин; 3) запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності; 4) охороні прав і законних інтересів громадян, які перебувають під слідством; 5) здійсненню заходів щодо запобігання злочинам, усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню.

Зазначені завдання конкретизовані у п.п. 1.2 та 1.3. наказу Генерального прокурора України № 4/1 гн від 20.04.2004 р. — прокурори всіх рівнів мають забезпечити безумовне реагування на вчинені порушення закону з часу надходження заяви, повідомлення про злочин до прийняття остаточного рішення у справі; своєчасне поновлення порушених прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, усунення їх причин, забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

З метою здійснення зазначених завдань нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства прокурор наділений важливими повноваженнями владно-розпорядчого характеру, які чітко регламентовані ст. 227

Кримінально-процесуального кодексу України. В той же час повноваження прокурора — це не тільки його права, але і обов'язки: при виявленні порушень закону він зобов'язаний реалізувати свої права щодо їх усунення, поновити порушені права і притягнути до відповідальності осіб, які припустилися цих порушень. Це є одним із принципів організації і діяльності прокуратури, передбачений Законом України “Про

прокуратуру” (п. 4 ст. 6 Закону).

---

§ 2. Повноваження прокурора з нагляду за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства

Для здійснення нагляду за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства прокурор наділений відповідними владно-розпорядчими повноваженнями, характер яких зумовлений специфікою кримінально-процесуальної діяльності зазначених органів, які з метою швидкого і повного розкриття та розслідування злочинів нерідко застосовують заходи процесуального примусу, обмежують конституційні права особи.

Реалізація владно-розпорядчих повноважень під час здійснення нагляду за виконанням законів органами дізнання та досудового слідства дозволяє прокуророві своєчасно виявляти порушення законів, таким чином прокурорський нагляд виступає гарантією законності в діяльності органів дізнання та досудового слідства.

Повноваження прокурора під час нагляду за виконанням законів органами дізнання та досудового слідства поділяються на: 1) повноваження, спрямовані на запобігання порушень законності (відвід слідчого, особи, що провадить дізнання, відмова у санкціонуванні слідчих дій, ненадання згоди на закриття кримінальної справи та ін.); 2) повноваження, спрямовані на виявлення порушень законності (перевірка прокурором матеріалів кримінальної справи, розгляд заяв та скарг учасників процесу, участь у слідчих діях та ін.); 3) повноваження, спрямовані на усунення порушень законності (скасування незаконних постанов слідчого, дача вказівок про проведення повторних слідчих дій, повернення справи для провадження додаткового розслідування та ін.). Крім цього, для притягнення осіб, які припустилися порушень закону, прокурор використовує повноваження, передбачені ст. 24 Закону “Про прокуратуру”.

Відповідно до ст. 227 КПК України, при здійсненні нагляду за виконанням законів органами дізнання та досудового слідства, прокурор в межах своєї компетенції:

1) вимагає від органів дізнання та досудового слідства для перевірки кримінальної справи документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини, хід дізнання, досудового слідства і встановлення осіб, які вчинили злочини; перевіряє не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення заяв та

повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини;

2) скасовує незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які провадять дізнання;

3) дає письмові вказівки про розслідування злочинів, про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, кваліфікацію злочину, проведення окремих слідчих дій та розшук осіб, які вчинили злочини;

4) доручає органам дізнання виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення обшуку, виїмки, розшук осіб, які вчинили злочини, виконання інших слідчих дій, а також дає вказівки про вжиття необхідних заходів для розкриття злочинів і виявлення осіб, які їх вчинили, по справах, що перебувають у провадженні прокурора або слідчого прокуратури;

5) бере участь у провадженні дізнання та досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадить окремі слідчі дії або розслідування в повному обсязі по будь-якій справі;

6) санкціонує проведення обшуку, відсторонення обвинуваченого від посади та інші дії слідчого і органу дізнання у випадках, передбачених КПК; продовжує строк розслідування у випадках і порядку, встановлених КПК;

7) дає згоду або звертається до суду з поданням про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, а також про продовження строку тримання під вартою в порядку, встановленому КПК;

8) повертає кримінальні справи органам досудового слідства зі своїми вказівками;

9) вилучає від органу дізнання і передає слідчому будь-яку справу, передає справу від одного органу досудового слідства до іншого, а також від одного слідчого до іншого з метою забезпечення найбільш повного і об'єктивного розслідування;

10) усуває особу, яка провадить дізнання, або слідчого від подальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони припустилися порушень закону при розслідуванні справи;

11) порушує кримінальні справи або відмовляє в їх порушенні; закриває або зупиняє провадження в кримінальних справах; дає згоду на закриття кримінальної справи слідчим в тих випадках, коли це передбачено КПК; затверджує обвинувальні висновки (постанови), направляє кримінальні справи до суду; 12) вирішує питання про допущення захисника до участі в справі. Головною вимогою, що пред'являється до використання прокурором своїх повноважень, є те, що застосування кожного з них має базуватися на вимогах закону, бути обґрунтованим і мотивованим. Здійснюючи свої повноваження, прокурор не повинен обмежувати процесуальну самостійність слідчого, його відповідальність за повноту, всебічність та об'єктивність розслідування справи.

Для виявлення порушень законів у діяльності органів, які здійснюють дізнання та досудове слідство, прокурор використовує такі методи: 1) ознайомлення з матеріалами розслідування кримінальної справи; 2) участь у провадженні дізнання і досудового слідства; 3) розгляд скарг на дії слідчого та органу дізнання; 4) доручення керівникам органів досудового слідства та дізнання проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок; 5) участь у розгляді кримінальної справи в суді.

Ознайомлення з матеріалами розслідування кримінальної справи може бути:

а) шляхом безпосередньої перевірки і вивчення матеріалів справи. Прокурор на підставі ч. 1 п. 1) ст. 227 КПК має право витребувати від органів дізнання і досудового слідства для перевірки кримінальної справи документи та матеріали про вчинені злочини. При ознайомленні з матеріалами кримінальної справи прокурор вивчає показання свідків,

потерпілого, обвинуваченого, висновки експертизи та інші докази, робить висновок про повноту і всебічність розслідування, законність постанов, що виносить слідчий;

б) заслуховування доповіді особи, яка проводить розслідування, про хід розслідування по справі в цілому, окремих її епізодів, тактики розслідування, а також перспективи розслідування. Під час доповіді прокурор може ознайомитися безпосередньо зі справою або з окремими її документами;

в) ознайомлення прокурора з наглядовим провадженням по справі. У наглядовому провадженні знаходяться копії основних важливих процесуальних документів: постанови про порушення кримінальної справи, про пред'явлення обвинувачення, про міру запобіжного заходу, копії вказівок прокурора по справі та інші документи.

Ознайомлення з матеріалами наглядового провадження дає прокурору можливість прослідити строки розслідування справи, пред'явлення обвинувачення, виконання окремих слідчих дій та ін.

Участь прокурора у проведенні дізнання та досудового слідства передбачає: а) його присутність при виконанні слідчим окремих важливих слідчих дій: огляді місця події, допиті свідків, потерпілого, обвинуваченого та інших; б) його участь у проведенні слідчим окремих слідчих дій. При цьому прокурор може ставити питання особам, яких допитують, пред'являти речові докази, документи та брати участь у проведенні інших слідчих дій; в) особисте проведення окремих слідчих дій по справах, що знаходяться у провадженні слідчого.

Розгляд скарг на дії слідчого і органу дізнання.

Порядок розгляду прокурором скарг на дії слідчого та органу дізнання регламентований КПК України. Так, ст. 110 КПК передбачає оскарження дій і постанов органів дізнання, а ст.ст. 215, 234, 235 КПК — оскарження дій слідчого. Крім норм КПК окремі питання організації розгляду скарг на дії слідчого і органів дізнання регламентовані наказом Генерального прокурора України від 20.04.2004 р. за № 4/1 гн “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство” і № 5 гн від 09.04.2004 р., яким затверджено Інструкцію про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому громадян в органах прокуратури України.

Скарги на дії слідчого можуть бути подані як через слідчого, так і безпосередньо прокурору. Прокурор на протязі трьох днів після одержання скарги зобов'язаний розв'язати її і про результати повідомити скаржника. Відмова у задоволенні скарги має бути мотивованою (ст. 235 КПК). Скарга і копія повідомлення про результати її вирішення приєднуються до справи.

Рішення прокурора по скарзі може бути оскаржене вищестоящому прокуророві або до суду. При перевірці скарги прокурор знайомиться з матеріалами кримінальної справи, опитує заявника і інших осіб, вимагає пояснень від працівників органів дізнання і слідчих, а за необхідності проводить окремі слідчі дії.

Доручення керівникам органів досудового слідства, дізнання про проведення перевірок у підпорядкованих їм підрозділах.

Відповідно до вимог ст. 30 Закону України “Про прокуратуру” прокурор має право у необхідних випадках доручити керівникам органів досудового слідства та дізнання проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою виявлення і усунення порушень закону. Такі вимоги прокурора є обов'язковими для виконання керівниками цих органів (ст. 8 Закону “Про прокуратуру”).

За виявленими порушеннями керівники органів досудового слідства і дізнання повинні вжити заходів реагування, про що повідомити прокурора. За необхідності прокурор може витребувати матеріали перевірки для ознайомлення і адекватності оцінки вжитих заходів.

До основних засобів усунення прокурором порушень законності відносяться постанови та вказівки.

Постанова прокурора — це процесуальний акт, спрямований на усунення порушень закону органами дізнання та досудового слідства, відновлення правового статусу суб'єктів процесу, а також забезпечення додержання норм КПК України.

Письмова вказівка прокурора — це процесуальний акт, який скеровує хід розслідування і його результати. До вказівок прокурора повинні пред'являтися ті самі вимоги, що і до постанови прокурора (слідчого) (ст. 130 КПК України). Кожна вказівка прокурора, яких би питань вона не стосувалася, має бути законною, обґрунтованою та мотивованою. Крім цього, вказівка прокурора по кримінальній справі повинна відповідати вимозі доцільності, тобто виходити зі слідчої ситуації, що склалася у справі, і реальності, мати можливість бути виконаною.

За загальним правилом вказівки прокурора органам дізнання й попереднього слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, надані у порядку, передбаченому законом, є для цих органів обов'язковими. Оскарження вказівок вищестоящому прокуророві не зупиняє їх виконання (ч. 3 ст. 227 КПК України). Виняток складають випадки, передбачені ч. 2 ст. 114 КПК України, коли йдеться про незгоду слідчого із вказівками прокурора з таких питань: 1) про притягнення як обвинуваченого; 2) про кваліфікацію злочину; 3) про обсяг обвинувачення; 4) про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду; 5) про закриття справи. Слідчому надано право не виконувати цих вказівок і передати справу вищестоящому прокуророві з письмовим викладенням своїх заперечень (ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 227 КПК України).

Відповідно до ст. 227 КПК України вищестоящий прокурор може прийняти інше рішення, крім передбачених ч. 2 ст. 114 КПК України, наприклад, запропонувати нову кваліфікацію злочину, повернути справу на додаткове розслідування для з'ясування обставин, що мають значення для справи, та ін.

Ефективним засобом попередження порушень прав і законних інтересів громадян в кримінальному процесі є санкціонування прокурором деяких дій органів досудового слідства. Санкція — це дозвіл прокурора на виконання певних слідчих дій, які обмежують правове становище особи у кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальне законодавство містить вичерпний перелік випадків, коли для прийняття і реалізації рішень слідчого необхідно отримати санкцію чи згоду прокурора або затвердження ним відповідних рішень.

Йдеться, зокрема, про такі випадки: відправлення заарештованого етапом до місця провадження слідства (ч. 3 ст. 139 КПК України); відсторонення обвинуваченого від посади (ст. 147 КПК України); проведення обшуку, за винятком житла чи іншого володіння особи (ч. 3 ст. 177 КПК України); виїмки документів, що складають державну таємницю (ч. 3 ст. 178 КПК України).

Згода прокурора необхідна: на закриття кримінальної справи внаслідок зміни обстановки (ст. 7 КПК України); на звільнення особи від відповідальності в порядку ст.ст. 7-10, 111 КПК України; на застосування, скасування або заміну запобіжного заходу, обраного прокурором, крім взяття особи під варту (ч. 4 ст. 165 КПК України), на

обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ч.2 ст.1652 КПК України), на продовження строків тримання під вартою (ч.1 ст. 1653 КПК України), на накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ч.4 ст. 187 КПК України), направлення обвинуваченого на судово-медичну або судово-психіатричну експертизу (ст. 205 КПК України).

Прокурор затверджує: постанову органу дізнання про передачу справи слідчому (ч.1 ст.104 КПК України), постанову про направлення справи для провадження досудового слідства (ст. 109 КПК України), постанову слідчого про ексгумацію трупа (ч.2 ст. 192 КПК України); постанову слідчого про визначення обвинуваченому та його захиснику терміну для ознайомлення з матеріалами справи, якщо вони явно намагаються затягнути закінчення справи (ч. 6 ст. 218 КПК України); постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 418 КПК України); обвинувальний висновок (ст. 229 КПК України).

Прокурор також продовжує терміни попереднього слідства(ст. 120 КПК України), відновлює слідство по закритій справі (ст. 216 КПК України).

---

§ 3. Нагляд за додержанням законів при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про злочини

Суть прокурорського нагляду за додержанням законів при прийманні, реєстрації та вирішенні правоохоронними органами заяв і повідомлень про вчинення злочинів полягає в тому, що прокурор зобов'язаний засобами прокурорського нагляду запобігати, виявляти та усувати допущені порушення закону.

Своєчасне та правильне додержання вимог законодавства про приймання, реєстрацію та вирішення правоохоронними органами України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, забезпечує не лише швидке та повне розкриття злочину, але й є гарантією обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину, і виправдовування невинуватих.

Відповідно до п. 3 наказу Генерального прокурора України № 4/1гн від 20.04.2004 р. прокурори усіх рівнів зобов'язані забезпечити організацію приймання та вирішення заяв і повідомлень про злочини відповідно до вимог Інструкції про порядок розгляду заяв і повідомлень про злочини в органах прокуратури України, а також законність і

обґрунтованість рішень, прийнятих за наслідками їх перевірки.

Крім цього, вони мають щомісячно перевіряти повноту реєстрації та законність рішень за заявами і повідомленнями про злочини у кожному правоохоронному органі. При організації такого нагляду потрібно забезпечувати комплексний підхід, використовувати дані органів державного нагляду та контролю, повідомлення засобів масової інформації, звернення громадян, дані лікувальних закладів і судово-медичних бюро, підприємств, установ та організацій тощо; практикувати проведення відповідних звірок.

Особливу увагу прокурори мають приділяти повноті проведення перевірок за повідомленнями про безвісне зникнення громадян, законність прийнятих з цих питань рішень. Одночасно прокурори повинні вивчати додержання обліково-реєстраційної дисципліни, своєчасність надання документів первинного обліку — статистичних карток на виявлений злочин, у тому числі в електронному вигляді; достовірність відображення в них відповідних даних шляхом взаємозвірок з обліково-реєстраційними підрозділами органів внутрішніх справ.

Переважає більшість (понад 80%) заяв та повідомлень про злочини надходить до органів і підрозділів внутрішніх справ України, тому доцільно розглянути питання організації прокурорського нагляду за додержанням зазначених законів в органах внутрішніх справ.

Дотримання закону про приймання, реєстрацію та розгляд в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, є однією з актуальних проблем, оскільки у непоодиноких випадках злочини приховуються від обліку, що породжує безкарність злочинців: згодом вони вчиняють нові, більш небезпечні та зухвалі злочини.

Найбільш типовими способами укриття злочинів від обліку є порушення оперативним черговим ВВС встановленого порядку реєстрації, коли замість прийому заяви та її реєстрації зазначена посадова особа відправляє заявника до оперативних працівників або дільничних, які роз'яснюють громадянину усю "безперспективність" розшуку злочинця чи переконують заявника не подавати заяву. Оскільки факт звернення громадянина ніде не фіксується, то дуже важко виявити таке порушення закону. Прокурор може встановити такі факти у разі одержання відповідної інформації на особистому прийомі громадян, при вивченні кримінальної справи тощо.

Інший розповсюджений спосіб укриття злочинів — списання до наряду чи до справ секретаріату заяв, які надійшли, на підставі рапорту оперативного працівника зі вказівкою на те, що "факти не підтвердилися".

Взагалі, на практиці застосовуються різноманітні способи укриття злочинів. Інколи матеріали про нерозкриті злочини додаються до інших кримінальних справ з подальшим закриттям обвинувачень за такими епізодами, пересилаються до інших органів тощо.

Статистика свідчить про невпинне зростання в Україні виявлених прокурорами фактів укриття від обліку злочинів. Так, якщо у 1993 році таких злочинів було поставлено на облік 13,6 тис, то у 2002 році — вже 21,8 тис. злочинів.

Приховування злочинів від обліку та безкарність посадових осіб, які припустилися цих порушень, негативно впливає на осіб, що проводять дізнання і досудове слідство. Більш того, перекручення даних про рівень злочинності не дозволяє державним органам достовірно визначати стан злочинності, її динаміку та структуру і обґрунтовано будувати стратегію й тактику боротьби з нею.

Єдиний порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх

справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, встановлено Інструкцією “Про порядок приймання, реєстрації та розгляду у всіх органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються”, затвердженою наказом МВС України від 14.04.2004 р. № 400.

Заяви та повідомлення про злочини, як джерела інформації, містять відомості про вчинені або ті, що готуються, злочини і є приводами до порушення кримінальних справ (ст. 94 КПК). До них відносяться: заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості чи окремих громадян, які оформлені згідно з вимогами ст. 95 КПК; повідомлення представників влади, громадськості чи окремих громадян, що затримали особу на місці вчинення злочину або з речовими доказами; явка з повинною, оформлена згідно зі ст. 96 КПК; повідомлення, що опубліковані в пресі; безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину, а також інша інформація про події, повідомлення, що надійшла з інших джерел і потребує проведення негайної перевірки з метою встановлення ознак злочину або їх відсутності. До неї, зокрема, належить: інформація громадян, представників громадськості та посадових осіб, що поступила телефоном (телефаксом), телеграфом, по радіо та телебаченню, повідомлення персоналу медичних закладів про звернення громадян із тілесними ушкодженнями, походження яких могло бути результатом злочинних дій, працівників відділів реєстрації громадян про втрату громадянами паспортів за обставин, що викликають підозру у вчиненні злочину, співробітників державтоінспекції про дорожньо-транспортні пригоди, що потягли загибель людей або заподіяння їм тілесних ушкоджень тощо.

Приймання заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, незалежно від місця і часу їх вчинення, повноти отриманих даних, а також особи заявника, здійснюється цілодобово (оперативним черговим, а також працівниками інших служб в установленому порядку) тим органом внутрішніх справ, до якого надійшло звернення чи повідомлення.

Посадова особа, що одержала усну заяву, зобов'язана встановити особу заявника, попередити його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий донос та оформити протокол. У випадку явки з повинною, згідно з вимогами КПК, встановлюється особа, що з'явилася, після чого складається протокол, в якому детально викладається зроблена заява. Протокол-заява підписується особою, яка з'явилася з повинною, та посадовою особою, що його склала.

Заяви і повідомлення про злочини, що вчинені або готуються, реєструються відразу після їх надходження в журналі реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються (далі — ЖРЗПЗ), а також шляхом введення даних до автоматизованої інформаційно-пошукової системи (АІПС) “ФАКТ”.

ЖРЗПЗ є документом суворої звітності і зберігається в черговій частині органу внутрішніх справ. Він повинен бути пронумерований, прошнурований, скріплений печаткою і зареєстрований в канцелярії органу внутрішніх справ. Усі реквізити ЖРЗПЗ заповнюються черговим; записи по кожній інформації мають бути скороченими і разом з тим містити повні дані про те, що і коли сталося, хто, коли і в якій формі повідомив про подію, які вказівки отримані щодо порядку розгляду, яких заходів вжито до її перевірки, хто брав участь у розгляді, яке рішення, коли і ким прийняте, інші відомості.

Організація роботи за додержанням порядку приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що

вчинені або готуються, та відповідальність за дотримання законності в цій сфері покладається на начальника органу внутрішніх справ, а в разі його відсутності — на особу, яка його заміщає. Зокрема, начальник органу внутрішніх справ після доповіді оперативного чергового про оперативну обстановку за минулу добу зобов'язаний перевірити правильність ведення ЖРЗПЗ та реєстрацію в ньому в повному обсязі всіх заяв і повідомлень про злочини, які надійшли за цей час, про що зробити відповідний запис.

За заявою або повідомленням про злочин не пізніше трьох діб, а в виключних випадках у строк не більш десяти діб (ст. 97 КПК) повинно бути прийняте рішення про порушення кримінальної справи чи про відмову в порушенні кримінальної справи або про провадження у справі досудо-вої підготовки матеріалів за протокольною формою.

До обов'язків прокурорів входить не лише перевірка додержання органами внутрішніх справ порядку приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, й вжиття відповідних заходів щодо виявлення цих порушень, а також притягнення до встановленої законом відповідальності, аж до кримінальної, працівників органів внутрішніх справ, винних у цих порушеннях.

Здійснюючи нагляд за законністю порушення кримінальної справи прокурор зобов'язаний щомісяця перевіряти повноту реєстрації та законність рішень за заявами і повідомленнями про злочини, що вчинені або готуються (п. 1 ст. 227 КПК).

За необхідності прокурор може дати вказівку про проведення додаткової перевірки, про встановлення обставин, обумовлених завданнями стадії порушення кримінальної справи. Прокурор, який здійснює таку перевірку, має, зокрема, своєчасно з'ясувати:

- повноту, правильність обліку та реєстрації заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до органів внутрішніх справ;
- додержання термінів реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, а також перевірки їх в порядку, встановленому ст. 97 КПК;
- законність та обґрунтованість прийнятого рішення за матеріалом; виконання вимог закону про повідомлення зацікавлених фізичних або юридичних осіб про прийняте рішення за їхніми заявами та повідомленнями.

Якщо будуть встановлені порушення закону, прокурор має вжити заходів щодо усунення цих порушень і притягнення винних до відповідальності.

Практикою вироблено методика прокурорського нагляду за виконанням законів при прийманні, реєстрації та розгляді заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. (Див., напр.: Зеленецький В.С., Финько В.Д., Белецький А.З. Прокурорський надзор за исполнением законов органами внутренних дел при приеме, регистрации, учете и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях: Учеб. пос. — М., 1988; Серета Г.П. Організаційно-правові аспекти прокурорського нагляду за додержанням законів при прийманні, реєстрації, перевірці та вирішенні заяв і повідомлень про злочини: Дис. ... канд. юрид. наук. — Харків: НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2000).

Зокрема, перед проведенням перевірки прокурор має провести певну підготовчу роботу: зробити порівняльний аналіз обліково-реєстраційної документації по прийманню, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, зібрати необхідні дані про вчинені злочини в районі, місті тощо.

Виявлення порушень закону здійснюється, насамперед, шляхом ознайомлення в органах внутрішніх справ із відповідною документацією з приймання, реєстрації та розгляду заяв та повідомлень про злочини. Прокурор перевіряє також заяви та повідомлення, списані

до наряду без перевірки як “неперспективні”. Предметом його перевірки є також матеріали, по яких винесені постанови про відмову в порушенні кримінальної справи, а також закриті кримінальні справи.

Як правило, ефективним засобом виявлення порушень закону є ознайомлення прокурора з даними про направлення потерпілих на судово-медичний огляд, а також із документами травматологічних пунктів, інших медичних закладів щодо характеру, ступеня та механізму одержаних громадянами тілесних ушкоджень.

Виявити порушення закону прокурор також може під час особистого прийому громадян, шляхом ознайомлення з публікаціями в пресі та повідомленнями засобів масової інформації. Складовою його перевірки є матеріали вищестоящих органів внутрішніх справ з цих питань. З врахуванням даних прокурорсько-наглядової діяльності прокурор може оцінити виконання органами відомчого контролю вимог закону щодо забезпечення вимог законодавства про приймання, реєстрацію та вирішення заяв і повідомлень про злочини на підконтрольних об'єктах.

При встановленні фактів приховування злочинів від обліку прокурор вживає заходів до їх негайної реєстрації та обліку, порушує кримінальну справу (якщо для цього є приводи і підстави) та доручає провести по ній дізнання або досудове слідство, скасовує незаконну постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, порушує питання про притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, винних у допущених порушеннях тощо.

---

§ 4. Нагляд прокурора за додержанням законів при порушенні кримінальної справи

Відповідно до статті 94 КПК України приводами до порушення кримінальної справи є:

- 1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;
- 2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним;
- 3) явка з повинною;
- 4) повідомлення, опубліковані в пресі;
- 5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Прокурор має здійснювати нагляд за законністю порушення кожної кримінальної справи, запобігати зволіканню з її порушенням за наявності очевидних ознак злочину, а також негайно скасовувати незаконні постанови, у тому числі за малозначними фактами, які лише формально містять ознаки злочину (п. 3.3. наказу Генерального прокурора України 4/1 гн від 20.04.2004).

Основним завданням стадії порушення кримінальної справи є швидке та принципове реагування на інформацію, яка надходить до правоохоронних органів, про вчинені злочини і такі, що готуються, створення необхідних передумов щодо провадження розслідування за такими справами. Від того, наскільки своєчасно, законно та обґрунтовано прийнято рішення про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи, багато в чому, з одного боку, залежить швидке та повне розкриття злочину, викриття винних, відшкодування потерпілому завданих збитків, а з другого — запобігання випадків незаконного та необґрунтованого приведення в дію складного механізму кримінально-процесуального провадження кримінальної справи, безпідставного ущемлення прав та законних інтересів громадян.

Завданнями прокурорського нагляду в цій стадії процесу є забезпечення: 1) повної реєстрації заяв та повідомлень про підготовлені і вчинювані злочини; 2) дотримання строків реєстрації і вирішення заяв і повідомлень про злочини; 3) перевірки заяв і повідомлень про злочини засобами, визначеними законом; 4) прийняття законних і обґрунтованих рішень по заявах і повідомленнях про злочини; обов'язкове повідомлення про наслідки вирішення таких заяв і повідомлень зацікавлених осіб із роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення; 5) вжиття заходів до усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяли; притягнення винних посадових осіб до встановленої законом відповідальності; 6) прав і законних інтересів учасників процесу. (Шумський П.В. Прокуратура України: Навч. посібник для студ. юрид. ВУЗів і факультетів.— К.: Вентурі.—1998.— С. 132, 236-237).

При здійсненні нагляду прокурор має враховувати, що в заявах, які виступають як привід до порушення кримінальної справи, повинні міститися конкретні відомості, що вказують на підготовку або вчинення злочину. При цьому не вимагається, щоб заявник висловлював прохання про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. В силу принципу публічності (офіційності) кримінального процесу України це питання вирішується незалежно від волі заявника. Проте справи приватного і приватно-публічного обвинувачення (ст. 27 КПК) можуть порушуватися тільки за скаргою потерпілого. Тому у такому зверненні потерпілого в обов'язковому порядку потрібно міститися прохання про притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності. Лише у виняткових випадках, якщо справа має особливе громадське значення або потерпілий у цій справі через безпомічний стан, залежність від обвинуваченого або з інших причин не в змозі захищати свої права і законні інтереси, прокурору надано право порушити таку справу і за відсутності скарги потерпілого.

Повідомлення підприємств, установ, організацій і представників влади повинні бути у письмовій формі, виходити від імені відповідного підприємства (установи, організації) або конкретних представників влади і вказувати на певні факти, вчинки, які містять ознаки злочину. Суть повідомлення полягає в офіційному інформуванні компетентного органу, наділеного правом порушувати кримінальні справи, про вчинений або підготовлюваний злочин. Як офіційний документ, таке повідомлення підписується уповноваженою особою і виконується на бланку підприємства (установи, організації) або

на листі ставиться його штамп. Повідомлення підприємства (установи, організації) обов'язково засвідчується круглою печаткою. Водночас з повідомленням надаються матеріали, які підтверджують наявність у діянні ознак злочину (акти ревізій, службових перевірок, документи, пояснення відповідальних осіб та ін.).

Повідомлення про злочини можуть надходити від державних, приватних підприємств (установ, організацій) і приватних підприємців, релігійних організацій, а також іноземних юридичних осіб, які розташовані в Україні (наприклад, представництв іноземних банків і підприємств, посольств і консульств, туристичних і спортивних організацій тощо), оскільки їх інтереси знаходяться під захистом нашої держави.

Статті та листи, які опубліковані в пресі, про обставини, що містять ознаки злочину, є приводами до порушення кримінальної справи незалежно від того, як до цього відноситься автор публікації. Не має також значення приналежність друкованого видання (приватна, колективна, державна газета або журнал) та форма публікації (стаття, лист, повідомлення тощо).

Повідомлення громадських організацій можуть містити інформацію про вчинений або підготовлюваний злочин. Така інформація надходить від органів управління громадської організації до правоохоронних органів, які мають право здійснювати кримінальне переслідування. Як повідомлення громадських організацій слід також розглядати направлені в органи досудового слідства, прокуророві або суду протоколи зборів цих організацій (витяги з протоколів), де обговорювалися факти, які свідчать про вчинений або підготовлюваний злочин.

Явка з повинною — це добровільне особисте звернення громадянина до органів дізнання, слідчого, прокурора або суду із заявою про вчинений ним злочин. Заява може бути і про злочин, що готується (на стадії приготування чи замаху).

Під час явки з повинною прокурор має перевірити, чи встановлено особу, яка з'явилася, і чи складений протокол, в якому докладно викладено зміст зробленої нею заяви. Протокол явки з повинною підписується особою, яка з'явилася, і особою, що склала протокол (дізнавачем, слідчим прокурором або суддею). Слід відзначити, що відомості, повідомлені особою, яка з'явилася з повинною, підлягають ретельній перевірці, оскільки можливі самообмова або приховування більш тяжкого злочину.

Від явки з повинною прокурору слід відрізнити щире каяття, а також зізнання особи у скоєнні злочину на допитах. Оформлення в таких випадках показань, що даються, шляхом складання протоколу про явку з повинною, прокурором повинно визнаватися незаконним.

Безпосереднє викриття органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину є приводом до початку кримінального процесу в тих випадках, коли ці органи і службові особи під час виконання своїх службових обов'язків безпосередньо виявляють діяння, в яких є ознаки злочину.

Слідчий, посадова особа органів дізнання можуть виявити ознаки злочину, що готується, в ході розслідування кримінальних справ, які знаходяться у їх провадженні. Ознаки злочину можуть бути встановлені органом дізнання також у процесі проведення оперативно-розшукових заходів, здійснення адміністративної діяльності, наприклад, забезпечення охорони громадського порядку, безпеки дорожнього руху тощо.

Прокурор виявляє ознаки злочину при здійсненні наглядових або інших функцій, а суд — при розгляді кримінальних, цивільних і господарських справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Частина 2 ст. 94 КПК передбачає, що для порушення кримінальної справи крім приводу потрібна ще підстава — достатні дані, що вказують на ознаки злочину. У стадії порушення кримінальної справи, як правило, відсутня вичерпна інформація про всі елементи складу злочину. Якщо визнати підставою до порушення кримінальної справи склад злочину, то незаконним стане кожний випадок порушення кримінальної справи за нерозкритим злочином, адже доки не встановлено, хто вчинив злочин — немає суб'єкта, обов'язкової ознаки будь-якого складу злочину. Цілком може виявитися, що суспільно небезпечну дію вчинила особа, яка не є суб'єктом злочину (наприклад, неосудна).

Завдання встановлення суб'єкта і суб'єктивної сторони складу злочину вирішує наступна за порушенням кримінальної справи стадія — досудового слідства. Тільки після провадження слідчих дій можна говорити про доведеність вини особи у вчиненні злочину.

Підстави порушення кримінальної справи — це наявні у розпорядженні компетентного органу достатні дані, що вказують на ознаки об'єктивної сторони злочину. В залежності від того, які дані про наявність (відсутність) ознак злочину має у своєму розпорядженні орган попереднього слідства, прокурор або суд (істотні — людські жертви, катастрофи, інші тяжкі наслідки, або неістотні — заподіяння незначних матеріальних збитків або незначного ушкодження здоров'я тощо) достовірно або ймовірно, законним для кожного з них буде прийняття одного з процесуальних рішень — розпочати попередню перевірку заяви (повідомлення) про злочин, порушити або відмовити у порушенні кримінальної справи.

На основі аналізу чинного законодавства В.Т. Маляренко та І.В. Вернидубов виклали такі загальні правила порушення кримінальної справи, яких мають додержуватись всі органи і посадові особи, уповноважені прийняти такі рішення: 1) це може зробити лише належний суб'єкт (прокурор, слідчий, орган дізнання, суд, суддя); 2) тільки за наявності передбачених законом привидів та достатніх для цього підстав; 3) лише за відсутності обставин, які виключають провадження у справі, передбачених ст. 6 КПК; 4) тільки на підставі ретельно перевірених фактичних даних; 5) як за фактом вчиненого злочину, так і проти конкретної особи у зв'язку з наявністю в її діях складу злочину; 6) рішення про порушення кримінальної справи має охоплювати всі виявлені на момент його прийняття епізоди злочинної діяльності й усіх причетних до неї осіб; 7) рішення має бути прийняте своєчасно й обов'язково в межах установлених законом строків; 8) прийняття такого рішення може залежати від можливості (чи неможливості) розкрити злочин, від позиції потерпілого, фізичних або юридичних осіб, які заявили (повідомили) про вчинений злочин чи той, що готується; 9) рішення про порушення кримінальної справи у будь-якому випадку має бути оформлене документально в особливому процесуальному акті, який спеціально вноситься для констатації факту, змісту і наслідків прийнятого рішення. Крім того, для деяких злочинів існують ще й спеціальні правила порушення кримінальних справ, зокрема, для злочинів, перелічених у ч. 1 ст. 27 КПК. (Маляренко В.Т., Вернидубов І.В. Прокурор у кримінальному судочинстві: Деякі проблеми та шляхи їх вирішення.— К.: Юрінком-Інтер, 2001.— С. 26-27).

По суті зазначене є програмою діяльності прокурора зі здійснення нагляду за законністю та обґрунтованістю порушення кримінальної справи.

Нагляд прокурора за законністю порушення кримінальних справ тісно пов'язаний з наглядом за законністю відмови у порушенні справи. При цьому закон передбачає, що у порушенні кримінальної справи може бути відмовлено лише з таких міркувань: у разі

відсутності підстав до порушення або за наявності обставин, які виключають провадження у справі.

При оцінці обґрунтованості рішень про відмову в порушенні кримінальної справи прокурори мають виходити з такого: чи всі наведені в заяві (повідомленні) обставини перевірялися; яка якість перевірки, зокрема, чи були одержані пояснення від осіб, указаних у заяві, чи інші відомості, в яких виникла потреба; чи витребувані необхідні документи; чи достатньо повно у поясненнях та документах відображені обставини, які підлягають перевірці; чи наявні суперечності в матеріалах перевірки і якщо є, то чи вжито необхідних заходів до їх з'ясування; чи правильною є оцінка одержаних при перевірці даних, на підставі яких відмовлено в порушенні кримінальної справи, чи правильно застосовано закон.

Перевіряючи постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, прокурор одночасно знайомиться з матеріалами, на підставі яких було прийнято відповідне рішення. Якщо прокурор дійде висновку, що таких матеріалів недостатньо для прийняття обґрунтованого рішення, він скасовує постанову слідчого, органу дізнання і доручає перевірку слідчому (органу дізнання) або сам проводить додаткову перевірку чи порушує кримінальну справу.

---

§ 5. Нагляд за додержанням законів при притягненні особи як обвинуваченого

Обвинуваченим визнається особа, стосовно якої винесено постанову про притягнення її як обвинуваченого (ст. 43 КПК). Він — головна (центральна) фігура кримінального процесу, оскільки саме щодо нього суд вирішує основне питання кожної кримінальної справи: чи вчинив він інкриміноване йому кримінально каране діяння і чи винуватий він. У силу конституційного принципу презумпції невинуватості кожний обвинувачений у вчиненні злочину вважається невинуватим і не може бути підданий кримінальному покаранню, доки його вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину: усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62 Конституції України).

Відповідно до закону, набуття особливого статусу обвинуваченого відбувається тільки за ініціативою представника сторони обвинувачення — слідчого, уповноваженого у

випадках, коли достатньо доказів, що вказують на вчинення злочину певною особою, винести мотивовану постанову про притягнення цієї особи як обвинуваченого. Поняття “достатність доказів”, як підстава прийняття процесуального рішення, у законодавстві не визначено, тобто є оціночним і має вирішуватись слідчим у кожному окремому випадку.

Обвинувачення, тобто твердження про вчинення певною особою злочину, висунуте у встановленому законом порядку, включає: а) формулювання обвинувачення (стисле викладення фактичних обставин справи, що містять у собі ознаки того чи іншого складу злочину) і б) кваліфікацію злочину (посилання на відповідну статтю кримінального закону, яка передбачає ознаки злочину, зазначені у сформульованому обвинуваченні).

Прокурорський нагляд за законністю притягнення осіб в якості обвинуваченого розглядається як один із важливих напрямків діяльності прокурора, оскільки безпосередньо пов'язаний із захистом конституційних прав та свобод особи.

Закон (ч. 3 ст. 132 КПК) зобов'язує слідчого негайно надіслати прокурору копію постанови про притягнення особи як обвинуваченого. Це означає, що законність і обґрунтованість пред'явленого обвинувачення має перевірятись не за відповідними скаргами від обвинуваченого, його захисника та родичів, а за копією зазначеної постанови, яка надійшла до прокурора. Вивчення цієї постанови у необхідних випадках тягне витребування кримінальної справи для перевірки законності та обґрунтованості притягнення особи як обвинуваченого.

Під час перевірки законності та обґрунтованості притягнення особи як обвинуваченого прокурору належить звертати особливу увагу на такі питання:

1) чи є достатні підстави для притягнення особи як обвинуваченого. Обвинувачення за законом має бути засновано тільки на доказах, причому, до моменту притягнення особи як обвинуваченого повинні бути зібрані докази, які відносяться до усіх елементів складу злочину;

2) чи своєчасно винесено постанову про притягнення особи як обвинуваченого. Так, ч. 4 ст. 148 КПК визначає, що при застосуванні до підозрюваного запобіжного заходу, обвинувачення йому має бути пред'явлено не пізніше 10 діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується.

В інших випадках обвинувачення має бути пред'явлене не пізніше 2 днів з моменту винесення слідчим постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченого і, в усякому разі, не пізніше дня явки обвинуваченого або його приводу (ст. 133 КПК);

3) наскільки обґрунтована кваліфікація злочину. При цьому слід мати на увазі розповсюдженість такого явища, як кваліфікація діяння “із запасом”, що тягне необґрунтоване застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою через одну лише небезпеку злочину;

4) чи відповідає постанова про притягнення особи як обвинуваченого вимогам, що пред'являються у ст. 132 КПК;

5) чи додержано слідчим вимоги закону про порядок виклику та приводу обвинуваченого;

6) чи роз'яснені особі при пред'явленні обвинувачення її права і чи зроблено про це відмітку на постанові про притягнення як обвинуваченого;

7) чи додержано вимоги ст. 143 КПК про час та порядок допиту обвинуваченого;

8) чи забезпечено обвинуваченому право на захист (мати захисника з моменту,

вказаному у ст. 43 КПК, одержувати з ним побачення наодинці тощо);

9) чи брав участь в необхідних випадках при пред'явленні обвинувачення та допиті обвинуваченого перекладач і чи додержано порядок його участі у справі; чи роз'яснено обвинуваченому право на відмову від запрошеного слідчим перекладача;

10) чи заявляли обвинувачений та його захисник будь-які клопотання, чи подавали скарги кому, чи додержано порядок їх розгляду, які наслідки розгляду;

11) чи забезпечені в процесі розслідування інші права обвинуваченого та його захисника.

Особливої прокурорської уваги потребують справи, де обвинувачений не визнає себе винним у вчиненні злочину, в якому його звинувачено, і висуває конкретні доводи у своє виправдання. Кожен такий випадок має піддаватися ретельному аналізу з боку прокурора та прискіпливій перевірці з огляду на доведеність пред'явленого обвинувачення, повноту та достовірність дослідження, а також містити оцінку результатів перевірки доводів обвинуваченого і його захисника.

На час винесення постанови про притягнення як обвинуваченого повинно бути доведено, що: 1) діяння, з приводу якого провадиться розслідування, дійсно мало місце; 2) вчинене воно особою, відносно якої вирішується питання про притягнення її до обвинувачення; 3) у діянні цієї особи міститься склад конкретного злочину, передбаченого кримінальним законом; 4) відсутні обставини, які виключають провадження по справі і кримінальну відповідальність цієї особи або ж дозволяють замінити її мірами суспільного впливу або адміністративного стягнення.

Таким чином, прокурор повинен виходити з того, що на етапі притягнення особи як обвинуваченого слідчим мають бути зібрані докази в межах, необхідних для даної стадії розслідування. Викриттю прокурором можливої самообмови сприяє ретельний аналіз поданих доказів, виявлення суперечностей у свідченнях та їх використання при допиті обвинуваченого.

Виявивши порушення або невиконання вимог закону, прокурор вживає заходів до усунення таких фактів та поновлення порушених прав учасників кримінального процесу. Зокрема, він скасовує незаконну постанову слідчого, дає вказівки про притягнення особи як обвинуваченого, про правильну кримінально-правову кваліфікацію діяння; використовує свої повноваження для забезпечення прав, наданих законом обвинуваченому та іншим учасникам кримінального процесу.

---

§ 6. Нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу — взяття

під варту

Інститут запобіжних заходів є способом забезпечення діяльності державних органів, в тому числі і суду, із здійснення правосуддя відносно осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, а у виняткових випадках осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

З усіх запобіжних заходів, спрямованих на забезпечення правосуддя щодо осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, найбільш відчутне ураження прав та свобод людини, яка втягнута у сферу кримінально-процесуальної діяльності, завдають заходи кримінально-процесуального примусу, пов'язані з позбавленням волі. Перш за все йдеться про затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, та її арешт, як найбільш суворі запобіжні заходи, що суттєво обмежують права та свободи людини, і, насамперед, одне з найважливіших прав — право на свободу та особисту недоторканність.

Оскільки відповідно до положень статей 106, 106і, 115 КПК затримання підозрюваного у вчиненні злочину відбувається без санкції прокурора або постанови судді, прокурору важливо забезпечити своєчасний нагляд за дотриманням вимог закону щодо наявності підстав для такого тимчасового обмеження конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність.

Підстави для затримання підозрюваного у вчиненні злочину визначені ст. 106 КПК. Особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, може бути затримано лише за наявності однієї з таких підстав: 1) коли цю особу застали за вчиненням злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вказують на цю особу як на таку, що вчинила злочин; 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі виявлені явні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли особа намагалася втекти або коли вона не має постійного місця проживання, чи не встановлено особу підозрюваного.

Закон визначає, що про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу, позначкою про роз'яснення підозрюваному права мати побачення із захисником з моменту затримання.

Копія протоколу з переліком його прав та обов'язків негайно вручається затриманому і направляється прокурору. На вимогу прокурора йому також надсилаються матеріали, що стали підставою до затримання.

Із змісту ст. 106 КПК вбачається, що підозрюваний з'являється у кримінальному процесі не з моменту складання протоколу про затримання, а з моменту фактичного затримання, яке може статися і до порушення кримінальної справи. У той же час ч. 3 ст. 106 КПК не визначає строк складання протоколу про затримання, а лише вказує, що він негайно вручається затриманому і прокурору.

Частина 6 ст. 106 КПК встановлює, що протягом 72 годин після затримання орган дізнання, слідчий: 1) звільняє затриманого, якщо не підтверджується його підозра у

вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання було здійснене з порушенням вимог, передбачених КПК; 2) звільняє затриманого й обирає до нього запобіжний захід, не пов'язаний із утриманням під вартою; 3) доставляє затриманого до судді з поданням про обрання йому запобіжного захисту у вигляді взяття під варту.

Зазначений час надається органу дізнання (слідчому) для з'ясування причетності цієї особи до злочину і вирішення питання про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, а також для доставлення затриманого до суду з відповідним поданням про обрання цього заходу.

Попередити незаконні та безпідставні затримання підозрюваних прокурор практично не може. Адже про затримання йому стає відомо лише після його проведення, хоча, як це зазначено у ст. 106 КПК, відповідний протокол негайно направляється прокурору.

На практиці у більшості випадків прокурор дізнається про затримання підозрюваного у вчиненні злочину через добу, коли вже проведено перший допит підозрюваного і навіть тоді, коли закінчується строк затримання. Таким чином, можливості прокурора реагувати на незаконні випадки затримання обмежені.

При перевірці законності застосування запобіжного заходу у вигляді затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, прокурор має ознайомитись із матеріалами справи (рапортами працівників міліції, поясненнями громадян, заявою потерпілого, протоколами допитів, з яких убачається, що підозрюваного застали при вчиненні злочину або безпосередньо після нього; є наявні вказівки очевидців та потерпілих на затриманого як на особу, що на їх очах вчинила злочин, підтверджується наявністю очевидних слідів на підозрюваному, його одязі або в його житлі (протоколами огляду місця події, особистого огляду, обшуку тощо).

Коли підставами затримання слугували інші дані, що дозволяють підозрювати особу у вчиненні злочину, прокурор має перевірити наявність інформації про те, що така особа намагалася втекти або вона не має постійного місця проживання, чи не встановлено її особу. Прокурор повинен у кожному разі переконатися у тому, що затримання є законним і обґрунтованим, для чого йому потрібно з'ясувати такі питання: чи порушено кримінальну справу, по якій застосовувалось затримання підозрюваного; чи компетентною особою органу дізнання або слідчим, у провадженні яких знаходиться кримінальна справа, прийнято рішення про затримання підозрюваного; чи дотримані вимоги статей 106, 106і, 107, 115 КПК під час затримання підозрюваного.

Обов'язковою умовою для застосування затримання особи є індивідуалізація заходів кримінально-процесуального примусу. Стаття 148 КПК визначає загальну мету застосування запобіжних заходів: запобігти спробам особи ухилитись від дізнання, слідства або суду; не дозволити особі перешкодити встановленню істини у кримінальній справі; унеможливити продовження особою злочинної діяльності; забезпечити виконання процесуальних рішень. Зазначені положення кореспондуються з принципом 36 Зводу принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню або ув'язненню, у будь-якій формі, відповідно до якого арешт та затримання на час проведення слідства та судового розгляду здійснюється тільки з метою відправлення правосуддя. Отже, застосування зазначених запобіжних заходів з іншою метою є неприпустимим.

Для з'ясування цього питання прокурор має особливу увагу приділити також і підставам застосування запобіжних заходів. Зокрема, такими підставами є наявність доказів вчинення кримінально-караного діяння особою, щодо якої вони застосовуються, даних

про те, що ця особа може ухилитись від дізнання, слідства чи суду, або буде перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі, або може вчинити інші злочини чи вона не буде виконувати процесуальні рішення.

При вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, крім зазначених обставин, враховується також тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст. 150 КПК).

Закон зазначає, що при застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного йому має бути пред'явлене обвинувачення не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу. Якщо в цей строк обвинувачення не буде пред'явлене, запобіжний захід скасовується.

Таким чином, підставами для застосування кримінально-запобіжного заходу є наявність сукупності таких чинників:

- 1) факту вчинення злочину;
- 2) встановлення конкретної особи, щодо якої у передбачених законом формі і порядку винесено постанову про притягнення як обвинуваченого;
- 3) наявність у кримінальній справі достатніх доказів, які дають підстави вважати, що обвинувачений може ухилитись від дізнання, попереднього слідства суду; може продовжувати займатись злочинною діяльністю; може загрожувати свідку, іншим учасникам кримінального судочинства; знищити докази або іншим шляхом чинити перепони щодо провадження по кримінальній справі; наявність достатніх даних вважати, що застосування запобіжного заходу об'єктивно необхідне для забезпечення виконання вироку. За відсутності передбачених законом підстав прокурор визнає постанову про затримання підозрюваного неправомірною, скасовує її своєю постановою і звільняє особу з-під варти. Одночасно вирішується питання про відповідальність посадової особи, винної у порушенні закону, і відшкодування завданих збитків.

Стаття 155 КПК визначає, що взяття під варту, як запобіжний захід, застосовується у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосований у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і на строк не більше трьох років. Таким чином, взяття під варту на стадії досудового слідства може бути застосовано за таких умов:

- 1) якщо особа підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 1 ст. 155 КПК);
- 2) якщо є достатні підстави вважати, що підозрюваний чи обвинувачений намагатимуться ухилитись від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність (ч. 2 ст. 148 КПК).

Стаття 165² КПК передбачає, якщо орган дізнання, слідчий вважають, що є підстави для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, він вносить за згодою прокурора подання до суду. При вирішенні цього питання прокурор зобов'язаний ознайомитись з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття під варту, перевіrivши законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення.

Таким чином, закон покладає на прокурора виконання ролі своєрідного "фільтру", який має запобігти порушенням закону при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, в тому числі й можливості застосування ув'язнення.

Перевіряючи законність подання слідчого про застосування до обвинуваченого, підозрюваного як запобіжного заходу ув'язнення, прокурор перш за все має з'ясувати та оцінити такі питання:

- чи порушено у встановленому порядку кримінальну справу (ст. 98 КПК), чи прийнято її до провадження;
- чи складено постанову про притягнення особи як обвинуваченого відповідно до вимог кримінально-процесуального закону;
- чи своєчасно воно пред'явлене особі (ст.ст. 131, 132, 133 КПК);
- чи вручено обвинуваченому копію названої постанови (ч. 2 ст. 110 КПК);
- чи ознайомлений він з постановою слідчого про застосування зазначеного заходу;
- чи вказані в постанові, поданні підстави для застосування саме такого заходу і чи наведені мотиви, які обґрунтовують необхідність саме його застосування;
- чи враховано при цьому обставини, перелічені у ст. 150 КПК;
- чи передбачено статтю, за якою пред'явлене обвинувачення певній особі, покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки (ч. 2 ст. 155 КПК) або те, наскільки встановлено виняткові обставини для обрання цього заходу;
- чи додержані додаткові умови притягнення до кримінальної відповідальності та застосування названого заходу до неповнолітніх обвинувачених та до осіб, які страждають на психічні розлади.

Оцінюючи обґрунтованість подання слідчого, органу дізнання, прокурор має керуватись презумпцією залишення обвинуваченого на свободі, як це передбачено ст. 3 та 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, тобто обрання ув'язнення як запобіжного заходу можливе лише тоді, коли неможливо обрати інший запобіжний захід.

Предметом прокурорської перевірки є дослідження і оцінка, з погляду на вимоги закону, реальних фактичних обставин, об'єктивно необхідних і достатніх для прийняття законного та обґрунтованого рішення про надання згоди або відмову у наданні згоди на обрання запобіжного заходу у вигляді попереднього ув'язнення. При цьому оцінки потребує тяжкість пред'явленого обвинувачення; наслідки злочинного діяння; вжиття обвинуваченим заходів щодо запобігання шкідливих наслідків вчиненого ним діяння; характеристика його особи; наявність чи відсутність судимостей; роль обвинуваченого у складі злочинного угруповання, його конкретні дії; обставини, які пом'якшують та обтяжують вину обвинуваченого; наявність обставин, які виключають кримінальну відповідальність цієї особи; інші обставини, необхідні для правильного вирішення питання.

У разі внесення слідчими органами клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту з огляду на виняткові випадки, додатковим критерієм перевірки та оцінки для прокурора виступає сукупність фактичних підстав, що вказують як на винятковий характер певного клопотання, так і на обов'язкову наявність обставин, передбачених ст. 150 КПК. Врахуванню підлягає не тільки формальне існування зазначених фактів, а й те, наскільки вони реально підтверджені матеріалами справи.

При погодженні та підтриманні в судовому засіданні подання про взяття під варту підозрюваного чи обвинуваченого прокурори мають керуватись вичерпним переліком підстав, визначених КПК; ретельно визначати необхідність застосування цього запобіжного заходу, при потребі допитувати особисто підозрюваного чи обвинуваченого, а неповнолітніх — завжди (п.5.4 наказу Генерального прокурора України № 4/1 гн від 20.04.2004 р.).

§ 7. Нагляд за законністю продовження строків досудового слідства і тримання під вартою

Закон України “Про прокуратуру” зобов’язує прокурора вживати заходів до того, щоб органи досудового слідства додержувалися строків провадження слідства та тримання під вартою (п.1 ч.1 ст. 30 Закону).

Прокурори мають забезпечувати додержання строків досудового слідства та тримання обвинувачених під вартою, встановлених КПК. У разі неможливості закінчити розслідування та відсутності підстав для скасування або зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечити своєчасне продовження строків слідства, а також направлення до суду і підтримання подання про продовження строків тримання обвинуваченого під вартою (п. 5.5. наказу Генерального прокурора України № 4/1 гн від 20.04.2004 р.).

Вчасне і швидке провадження досудового слідства є однією з найважливіших умов успішного розкриття злочину, а також забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу. У зв’язку з цим кримінально-процесуальне законодавство встановлює строк досудового слідства у два місяці.

Цей строк обчислюється з моменту порушення кримінальної справи і до направлення її прокурору з обвинувальним висновком або постановою про передачу справи до суду для застосування примусових заходів медичного характеру чи до припинення або зупинення провадження у справі. При неможливості закінчити слідство в цей строк, він може бути продовжений міським, районним і прирівняним до них прокурором до трьох місяців, а в особливо складних справах — прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурорами міст Києва і Севастополя і прирівняними до них прокурорами або їх заступниками — до шести місяців.

У виняткових випадках термін досудового слідства може бути продовжений Генеральним прокурором України або його заступниками.

На відміну від строку тримання під вартою під час розслідування кримінальної справи, який в цілому не може перевищувати 18 місяців (ст. 156 КПК України), межі продовження термінів слідства законом не встановлені (ст. 120 КПК України).

При поверненні судом справи для провадження додаткового слідства, а також при поновленні припиненої справи строк додаткового слідства у межах одного місяця з

моменту прийняття справи до провадження встановлюється прокурором, який здійснює нагляд за слідством. Подальше продовження зазначеного строку провадиться на загальних підставах (ч. 4 ст. 120 КПК України).

Порушення строків слідства і тримання під вартою можуть бути встановлені прокурором шляхом ознайомлення з наглядовим провадженням у справі, визначення дати арешту за книгою обліку заарештованих, вивчення постанови слідчого про порушення клопотання про продовження строків попереднього слідства або подання про продовження строку тримання під вартою, а також матеріалів кримінальної справи, по якій порушуються такі клопотання, перевірки скарг про порушення строків тримання під вартою, перевірок строків тримання під вартою у слідчому ізоляторі та ізоляторі тимчасового утримання тощо.

Оскільки обрання такого запобіжного заходу як взяття під варту відбувається лише за рішенням суду, то, природно, що кримінально-процесуальним законодавством і для продовження строку тримання під вартою встановлено судовий порядок.

У той же час подання слідчого до суду про продовження строку тримання під вартою повинно бути узгоджене з прокурором відповідного рівня.

Термін тримання під вартою може бути продовжений:

1) до чотирьох місяців — за поданням, погодженим з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу;

2) до дев'яти місяців — за поданням, погодженим з заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, у справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини — суддею апеляційного суду;

3) до вісімнадцяти місяців — за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником, в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини — суддею Верховного Суду України. Кримінально-процесуальне законодавство встановлює єдину підставу для продовження строку тримання під вартою: у випадках, коли у двомісячний термін, передбачений законом, розслідування справи закінчити неможливо і лише за умови відсутності підстав для скасування чи заміни запобіжного заходу на більш м'який (ч.2 ст.156 КПК).

У той же час прокурор, який здійснює нагляд за виконанням законів при провадженні розслідування у справі, має право дати згоду про направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення (ч. 3 ст.156 КПК). У цьому разі справа в частині нерозслідуваних злочинів чи епізодів злочинної діяльності з додержанням вимог статті 26 КПК виділяється в окреме провадження і закінчується у загальному порядку.

Регламентуючи порядок продовження строку тримання під вартою, кримінально-процесуальне законодавство визначає такі умови для внесення слідчим або прокурором відповідного подання до суду: відсутність підстав для зміни запобіжного заходу чи неможливість закінчення розслідування справи в частині доведеного обвинувачення (ч.1 ст. 165-3 КПК). Отже, у кожному випадку розгляду прокурором подання слідчого про продовження строку тримання під вартою він має дослідити питання про можливість направлення справи до суду в частині доведеного обвинувачення і лише у разі відсутності такої можливості вирішувати питання про погодження відповідного подання слідчого.

Клопотання про продовження термінів слідства і тримання під вартою повинно

порушуватися слідчим з таким розрахунком, щоб це питання було вирішене прокурором до закінчення поточних термінів слідства або тримання під вартою.

При цьому слід враховувати, що відповідно до ч.2 ст. 165-3 КПК подання про продовження строку тримання особи під вартою повинно бути подане до суду:

- 1) при продовженні строку тримання під вартою до чотирьох місяців — не пізніше як за п'ять діб до закінчення строку тримання особи під вартою;
- 2) при продовженні строку тримання під вартою до дев'яти місяців — не пізніше п'ятнадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою;
- 3) при продовженні строку тримання під вартою до вісімнадцяти місяців — не пізніше двадцяти діб до закінчення строку тримання під вартою.

Таким чином, подання про продовження строку тримання особи під вартою повинно подаватися слідчим прокурору відповідного рівня заздалегідь, до закінчення вказаних строків, з урахуванням часу, необхідного прокурору для ознайомлення з матеріалами справи.

Частина 1 ст. 165-3 КПК містить вимоги до подання про продовження строку тримання під вартою. В ньому, зокрема, мають зазначитись причини, через які необхідно продовжити строк, обставини та факти, що належить дослідити, докази, які підтверджують, що злочин вчинено особою, яка тримається під вартою, і обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу.

Оскільки суд, вирішуючи питання як про взяття під варту, так і про продовження строку тримання під вартою, не входить в дослідження доказів, які підтверджують, що злочин вчинено саме тією особою, щодо якої вноситься відповідне подання, це завдання слід вирішувати прокурору, на розгляді у якого знаходиться відповідне подання слідчого. Природно, що за відсутності доказів вини обвинуваченого втрачає сенс дослідження підстав для продовження строку тримання під вартою.

Як і у випадку вирішення питання про погодження подання слідчого про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, прокурор повинен ознайомитись з усіма матеріалами справи, перевірити законність отримання доказів, їх достатність для обвинувачення.

Виявивши порушення вимог закону про строки слідства і тримання під вартою, прокурор може прийняти одне з таких рішень: винести постанову про звільнення обвинуваченого з-під варти, яке підлягає негайному виконанню адміністрацією місця попереднього ув'язнення (п. 3 ч. 2 ст. 44, ст. 45 Закону “Про прокуратуру”); дати згоду на продовження строку слідства або відмовити в цьому (ст. 120 КПК України); дати письмові вказівки слідчому про провадження необхідних слідчих дій (п.3 ч. 1 ст. 227 КПК України); вжити заходів до притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні закону (п. 3 ч. 2 ст. 20 Закону “Про прокуратуру”).

Погодження подання відбувається шляхом відповідного напису на поданні, який скріплюється підписом прокурора і печаткою.

Подання слідчого про продовження терміну тримання під вартою розглядається суддею одноособово за участю прокурора, захисника, якщо він з'явився. За необхідності до суду доставляється обвинувачений. Брати участь у розгляді подання може як прокурор, з яким воно узгоджено, так і прокурор, його заступник чи помічник прокурора відповідної територіальної прокуратури. Висловлюючи свою думку по суті подання, прокурор повинен обґрунтувати наявність або відсутність підстав для продовження строку тримання під вартою.

Відповідно до частини четвертої статті 165-3 КПК на постанову судді до апеляційного суду прокурором протягом трьох діб з дня її винесення може бути подана апеляція. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді. Постанови судді Апеляційного і Верховного Суду України не підлягають оскарженню, на них прокурором не може бути внесено подання.

---

§ 8. Нагляд за законністю зупинення досудового слідства

Відповідно до ст. 206 КПК суд, прокурор, слідчий і орган дізнання мають право і зобов'язані зупинити досудове слідство по кримінальній справі у таких випадках: 1) коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме; 2) коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі; 3) коли не встановлено особу, яка вчинила злочин.

За своєю правовою природою зупинення досудового слідства є лише перервою в кримінально-процесуальному провадженні, викликаною обставинами, передбаченими кримінально-процесуальним законом. Ця перерва триває до тих пір, доки зусиллями слідчого органу дані обставини не будуть усунені або не відпадуть з об'єктивних причин.

Процесуальна сутність інституту зупинення попереднього слідства визначається:

- 1) неможливістю на підставі передбачених законом обставин закінчити провадження у відповідній стадії кримінального процесу;
- 2) перервою у перебігу процесуальних термінів попереднього розслідування (ч. 2 ст. 103, ст. 120 КПК України);
- 3) активністю суб'єктів, здійснюючих оперативно-розшукову діяльність, і слідчого (прокурора) по встановленню місця знаходження обвинуваченого або особи, що вчинила злочин;
- 4) обов'язковим наступним поновленням попереднього розслідування.

Завдання, які покладені на прокурора в стадії досудового розслідування (ст.ст. 29, 30 Закону "Про прокуратуру"), зобов'язують його при здійсненні нагляду за законністю та обґрунтованістю зупинення провадження по кримінальній справі:

- вчасно попереджати, виявляти та усувати порушення закону під час розслідування злочинів і розшуку обвинувачених або встановлення осіб, які вчинили злочин;
- вчасно усувати причини, які можуть викликати настання підстав зупинення

провадження у справі (якщо це є можливим);

- перевіряти законність і обґрунтованість прийнятого слідчим рішення про зупинення попереднього розслідування;

- вживати після зупинення провадження по кримінальних справах заходів до розкриття злочинів і розшуку обвинувачених або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Предметом прокурорського нагляду за дотриманням законів при зупиненні досудового слідства є законність і обґрунтованість постанови слідчого про зупинення слідства, дотримання умов його зупинення і забезпечення прав та законних інтересів обвинуваченого, його захисника, потерпілого та інших учасників процесу, а також дотримання законів органами дізнання щодо розшуку обвинувачених або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Загальними умовами для зупинення досудового слідства є: наявність достовірних даних, які свідчать про вчинення злочину, виконання всіх необхідних і можливих слідчих дій у відсутності обвинуваченого; необхідність вжиття всіх заходів по збереженню доказів, забезпеченню цивільного позову і конфіскації майна.

Іншими умовами є: обов'язковість оголошення розшуку обвинуваченого, якщо місце його знаходження невідоме (п. 1 ст. 206 КПК України); встановлення факту тимчасового тяжкого захворювання обвинуваченого (п. 2 ст. 206 КПК України); виконання всіх необхідних і можливих слідчих дій для встановлення особи, що вчинила злочин (п. 3 ст. 206 КПК України). Досудове слідство зупиняється мотивованою постановою слідчого, копія якої направляється прокуророві (ч. 4 ст. 206 КПК України).

Нагляд за законністю і обґрунтованістю зупинення досудового слідства передбачає: 1) вивчення прокурором кожної зупиненої провадженням кримінальної справи і заведеної у випадках її зупинення за п.п. 1.3 ст. 206 КПК оперативно-розшукової справи; 2) систематичне узагальнення прокурором спільно з начальником слідчого відділу практики зупинення попереднього слідства і провадження оперативно-розшукових заходів по таких справах з метою виявлення помилок, яких припускаються слідчі, та недоліків в діяльності підрозділів, здійснюючих оперативно-розшукову діяльність по зупинених провадженням кримінальних справах; 3) регулярне витребування від органу дізнання інформації про результати виконання плану оперативно-розшукових заходів по розшуку обвинуваченого або встановленню особи, яка вчинила злочин; 4) періодичне доручення органам досудового слідства, дізнання, органів внутрішніх справ, служби безпеки, податкової міліції проведення у підпорядкованих їм підрозділах перевірок виконання доручень слідчого і вказівок прокурора про розшук обвинувачених або встановлення осіб, які вчинили злочин (ч. 3 ст. 30 Закону України "Про прокуратуру").

Вивчення прокурором зупинених провадженням кримінальних справ у зв'язку з невстановленням місця знаходження обвинуваченого (ст. 207 КПК України) передбачає з'ясування питань, пов'язаних зі своєчасністю та обґрунтованістю оголошення слідчим розшуку обвинуваченого, який переховується від слідства, обранням щодо розшукуваного запобіжного заходу, в тому числі взяття під варту та наявності у справі даних, що свідчать про застосування в ході попереднього слідства всіх можливих слідчих та оперативно-розшукових заходів для встановлення місця знаходження обвинуваченого.

Зупинення розслідування не звільняє слідчого від обов'язку продовжувати активну роботу по встановленню місця знаходження обвинуваченого, а також вжиття необхідних оперативно-розшукових і слідчих заходів по встановленню особи, яка

вчинила злочин.

Нагляд прокурора за законністю та обґрунтованістю зупинення досудового слідства через психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого (ст. 208 КПК України) передбачає з'ясування обставин, які дають підставу вважати, що обвинувачений, по-перше, дійсно страждає на таке захворювання і, по-друге, що саме через це досудове слідство не може бути закінчене, тобто відсутня об'єктивна можливість для виконання слідчих дій за участю обвинуваченого.

Зупинення досудового слідства у зв'язку з психічним або іншим тяжким захворюванням обвинуваченого може мати місце лише в тих випадках, коли такий факт підтверджується довідкою лікаря, який працює в медичній установі, або висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи.

З метою усунення допущених порушень закону в діяльності органів дізнання і досудового слідства по зупинених провадженнях по кримінальних справах прокурор зобов'язаний використовувати надані йому законом повноваження. Так, прокурор зобов'язаний скасувати незаконну і необґрунтовану постанову слідчого про зупинення досудового розслідування у випадках, коли:

- 1) відпали обставини, передбачені ч. 1 ст. 206 КПК України для зупинення попереднього слідства;
- 2) не виконані всі слідчі дії, провадження яких можливе у відсутності обвинуваченого, або виникла необхідність в проведенні окремих слідчих дій по збиранню і перевірці доказів;
- 3) до зупинення провадження у справі не винесено постанову про притягнення особи як обвинуваченого;
- 4) по справі є достатні докази для пред'явлення особі обвинувачення;
- 5) можливе виділення матеріалів в окреме провадження щодо одного або декількох обвинувачених і направлення справи суду;
- 6) обставини кримінальної справи досліджені з порушенням вимог закону про всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин кримінальної справи;
- 7) слідчі дії проведені з порушенням закону.

---

§ 9. Нагляд за законністю дій і рішень при закінченні провадження по кримінальній справі

Заключним етапом прокурорського нагляду за виконанням законів при розслідуванні злочинів є нагляд за законністю дій і рішень при закінченні провадження по кримінальній справі. На зазначеному етапі органами досудового слідства приймається остаточне рішення про долю справи, достатність зібраних доказів, доведеність вини особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, і можливе направлення справи до суду чи наявність підстав для закриття справи.

Таким чином, предметом прокурорського нагляду на етапі закінчення досудового слідства є додержання слідчим вимог кримінально-процесуального закону щодо всебічності, повноти та об'єктивності дослідження обставин злочину з огляду на забезпечення прав обвинуваченого.

Основною формою закінчення досудового слідства є направлення слідчим кримінальної справи з обвинувальним висновком через прокурора до суду для розгляду її по суті, коли при розслідуванні зібрано достатньо доказів для призначення справи до судового розгляду і немає підстав для її закриття. До направлення справи прокурору слідчий, визнавши, що досудове слідство закінчено, повідомляє про це потерпілого, його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників (ст. 217 КПК), а також обвинуваченого і його захисника (ст. 218 КПК), роз'яснює їм право ознайомитися з матеріалами розслідування і надає їм справу для ознайомлення.

Закон не обмежує у часі ознайомлення з матеріалами справи зазначених осіб і дозволяє їм виписувати будь-які відомості. В той же час, якщо обвинувачений і його захисник очевидно зволікають з ознайомленням зі справою, слідчий вправі своєю мотивованою постановою визначити їм певний строк для ознайомлення з матеріалами справи. Така постанова підлягає затвердженню прокурором (ч. 6 ст. 218 КПК). Висновок слідчого про явне затягування ознайомлення зі справою є оціночним, тому прокурор перед затвердженням постанови повинен переконатися у наявності достатніх підстав до цього шляхом вивчення документації про час ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи та звернути увагу на їх доводи. Крім того, прокурору необхідно оцінити достатність встановленого слідчим строку для ознайомлення з матеріалами справи, враховуючи обсяг і характер інформації та інші обставини, що містяться у справі.

Прокурор також має приділяти увагу скаргам на відмову слідчого у задоволенні клопотання обвинуваченого і його захисника про доповнення матеріалів розслідування. При цьому прокурор на протязі трьох днів після одержання скарги зобов'язаний розв'язати її на підставі вивчення матеріалів справи і повідомити про результати заявника (ст. 235 КПК).

Після ознайомлення обвинуваченого й інших осіб, які перелічені в законі, з матеріалами кримінальної справи слідчий передає її з обвинувальним висновком прокурору. Обвинувальний висновок — підсумковий процесуальний акт досудового слідства, в якому на основі аналізу зібраних у справі доказів формулюється обвинувачення і дається юридична кваліфікація дій обвинуваченого, визначається коло обставин, що підлягають дослідженню у судовому засіданні.

Вимоги, які закон пред'являє до обвинувального висновку (статті 223-224 КПК), дають змогу прокурору оцінити відповідність викладених у ньому положень, зібраних та досліджених у процесі розслідування кримінальної справи доказах, фактичних обставинах справи з огляду на наявність тверджень та аргументів, які закріплюють фактичні обставини і є підставою для правової оцінки діяння обвинуваченого.

Діяльність прокурора у справі, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком, перш

за все спрямована на перевірку якості проведеного слідства. Така перевірка є процесуальною формою його нагляду за підсумковим провадженням досудового слідства з метою з'ясування додержання уповноваженими особами вимог закону про об'єктивність, всебічність та повноту досудового слідства.

Об'єктивність дослідження обставин справи означає відсутність будь-якої особистої зацікавленості у вирішенні справи; виявлення обставин, які як викривають, так і виправдовують обвинуваченого, атак само тих, що як пом'якшують, так і обтяжують його відповідальність; неупереджений підхід до оцінки зібраних доказів і прийняття рішень у кримінальній справі.

Повноту розслідування розуміють як одержання такої сукупності доказів, яка є необхідною і достатньою для достовірного встановлення тієї чи іншої обставини, що підлягає доведенню у кримінальній справі.

Нарешті, під всебічністю розуміється виявлення всіх обставин, які підлягають доведенню (ст. 64 КПК) через вичерпну перевірку усіх об'єктивно можливих версій.

Прокурорська перевірка здійснюється шляхом вивчення матеріалів справи, розгляду заявлених обвинуваченим та іншими учасниками процесу клопотань та заяв.

Загальна програма прокурорської перевірки справи з обвинувальним висновком викладена в ст. 228 КПК і складається зі з'ясування таких питань: 1) чи мала місце подія злочину; 2) чи має місце діяння, яке ставиться у вину обвинуваченому, склад злочину; 3) чи були додержані під час провадження дізнання та досудового слідства вимоги КПК про забезпечення права підозрюваного і обвинуваченого на захист; 4) чи немає у справі обставин, що тягнуть за собою закриття справи згідно із ст. 213 КПК; 5) чи пред'явлено обвинувачення за всіма встановленими злочинними діями обвинуваченого; 6) чи притягнуті як обвинувачені всі особи, що викриті у вчиненні злочину; 7) чи правильно кваліфіковані дії обвинуваченого за статтями кримінального закону; 8) чи додержано вимоги закону при складанні обвинувального висновку; 9) чи правильно обрано запобіжний захід; 10) чи вжито заходів до забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином, і можливої конфіскації майна; 11) чи виявлено причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, і чи вжито заходів до їх усунення; 12) чи додержано органами дізнання або досудового слідства всіх інших вимог КПК. Водночас прокурор перевіряє, чи відсутні у справі обставини, які тягнуть закриття справи.

Прокурор вивчає матеріали справи відповідно до вимог ст. 228 КПК і приймає одне із рішень, передбачених ст. 229 КПК: 1) затверджує обвинувачений висновок або складає новий обвинувальний висновок; 2) повертає справу органу дізнання або слідчому із своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування; 3) закриває справу, склавши про це постанову.

Після затвердження обвинувального висновку прокурор направляє справу до суду, про що повідомляє обвинуваченого.

Актуальним напрямком діяльності прокурора є нагляд за законністю і обґрунтованістю закриття кримінальних справ. В КПК України передбачені такі підстави закриття кримінальних справ на стадії досудового слідства: 1) у зв'язку з наявністю підстав, які дозволяють звільнити від кримінальної відповідальності за злочин (ст. 7-1 лі КПК); 2) у зв'язку з наявністю обставин, які виключають провадження в кримінальній справі (ст. 6 КПК); 3) за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 2 ст. 213 КПК).

У першому випадку органи дізнання і досудового слідства направляють справу до суду для вирішення питання про закриття справи і звільнення особи від кримінальної

відповідальності. Якщо в судовому засіданні будуть встановлені підстави для закриття справи, передбачені статтями 7 КПК (вчинене особою діяння втратило суспільну небезпеку або особа перестала бути суспільно небезпечною), ст. 72 КПК (у зв'язку з дійовим каяттям особи), ст. 8 КПК (у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим), ст. 9 КПК (у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру), ст. 10 КПК (у зв'язку з передачею особи на поруки), ст. 11 і КПК (у зв'язку з закінченням строків давності), то суд, вислухавши думку учасників судового розгляду і висновок прокурора, має закрити справу. При направленні до суду справи для закриття на підставі ст. 7 -11 і КПК прокурор повинен перевірити додержання передбачених законом умов для закриття і тільки після цього дати згоду на закриття провадження по справі і направлення її до суду.

Закриття справи у зв'язку із встановленням обставин, що виключають провадження (ст. 6 КПК), не потребує згоди прокурора, але перевірки потребує законність і обґрунтованість прийнятого рішення.